

Prof.zw.dr hab. Kazimiera Wódcz

Instytut Socjologii

Uniwersytet Śląski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marka Motyki, pt: „ Społeczno- kulturowe uwarunkowania zjawiska narkomanii. (Socjologiczne studium młodzieży Podkarpacia)”, przygotowane pod kierunkiem dr hab. Macieja Gitlinga, prof. UR.

Rozprawa doktorska mgra Marka Motyki dotyczy niezwykle istotnego problemu społecznego jakim jest eskalacja zjawiska narkomanii wśród dzieci i młodzieży w Polsce po roku 1989. Statystyki, obszernie przytaczane w rozprawie, są naprawdę alarmujące - różnie nie tylko liczba osób sięgających po narkotyki i uzależnionych ale także znacząco rozszerza się krąg osób dotkniętych tym problemem, obejmując swoim zasięgiem kolejne grupy zawodowe i środowiska społeczne. Co więcej – narkotyki czy nowe środki odurzające dostępne są niemal powszechnie, sięgają po nie coraz młodszy użytkownicy, w tym dzieci i młodzież gimnazjalna. Tendencje te, obserwowane w wielu krajach świata, budzą zrozumiały niepokój rodziców oraz przedstawicieli szerokiego grona osób i instytucji, których zadaniem jest profilaktyka antynarkotykowa, niesienie pomocy uzależnionym a także walka ze zjawiskami patologii społecznej narosłymi wokół produkcji i dystrybucji środków odurzających. O tym jak trudny to jest problem świadczą niepowodzenia władzy publicznej w walce z tak zwanymi dopalaczami, zawierającymi niebezpieczne dla

zdrowia, słabo jeszcze rozpoznane substancje, których zażycie prowadzi do poważnych zagrożeń dla zdrowia i życia. Waga i skala tego zjawiska skłania wielu badaczy- należy do nich autor rozprawy – do poszukiwania odpowiedzi o przyczyny tego stanu rzeczy. Podjęte przez autora w ramach przedłożonej rozprawy doktorskiej badania miały na celu określenie skali zagrożeń związanych z sięganiem przez młodzież regionu podkarpackiego po środki odurzające oraz identyfikację czynników sprzyjających inicjacji narkotykowej tej kategorii demograficznej.

Obszerna, licząca włącznie z aneksem ponad trzysta stron rozprawa podzielona została na trzy części. Część pierwsza, teoretyczna, składa się z trzech rozdziałów. R. 2-y zatytułowany „Koncepcja pracy”, zawiera krótkie wprowadzenie w tematykę rozprawy, uzasadnienie wyboru tematu, eksplikację podstawowych pojęć oraz krótki (2 stronicowy) komentarz na temat dotychczasowego stanu badań, ze wskazaniem na obszary, zdaniem autora, mało rozpoznane, które zamierza w swoich badaniach eksplorować. Na zakończenie tego rozdziału autor przedstawia rozbudowany graficzny schemat- model heurystyczny zjawiska narkomanii, który ma być ilustracją przyjętego w rozprawie holistycznego spojrzenia na przyczyny zażywania narkotyków. W rozdziale 2-gim pt:” Interpretacja zjawiska narkomanii :wybrane koncepcje teoretyczne”, autor podejmuje próbę ukazania możliwości wyjaśnienia przyczyn sięgania po narkotyki przez młodzież w ramach teorii anomii Durkheima/Mertona, teorii kontroli społecznej Hirschiego raz integracyjnego modelu zachowania przestępczego Marca LeBlanca, teorii zróżnicowanych możliwości Clowarda i Ohlina, interakcji rodzinnych Brook, „substancji torujących drogę” D. B. Kandel, teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury i perspektywy postmodernistycznej. Przywołane stanowiska, które - z wyjątkiem ostatniego - są raczej teoriami średniego zasięgu niż paradygmatami w znaczeniu kuhnowskim – posłużyły autorowi jako punkt

wyjścia do przygotowania koncepcji badań nad postawami respondentów wobec narkotyków, przy czym postawy te określono przy pomocy dwóch składowych: 1. postrzegania narkotyków jako środków bezpiecznych oraz 2. stanowiska wobec legalizacji marihuany. Prezentację założeń badawczych poprzedza syntetyczny przegląd aktualnego stanu wiedzy na temat eskalacji zjawiska narkomanii (rozdział 3): nowych kategorii użytkowników,(grup zawodowych, środowisk itp.), nowych rodzajów środków odurzających i obecności treści pro-narkotykowych w kulturze popularnej, subkulturach i mediach , w tym - w Internecie. (rozdział 3-ci)

Cele badań, problemy i hipotezy badawcze, szczegóły dotyczące zastosowanych metod i procedury doboru próby do badań przedstawia autor w wyodrębnionej części metodologicznej rozprawy (r. 4-ty). Celem badań – przypomnijmy- była „ diagnoza społeczno- kulturowych uwarunkowań zażywania narkotyków wśród młodzieży województwa podkarpackiego. Głównym problemem badań [...] było ustalenie czynników sprzyjających liberalizacji stanowisk wobec narkotyków oraz inicjatom narkotykowym wśród tego segmentu populacji „ (s. 84) . Powyższe cele ogólne rozpisane zostały na cele szczegółowe, są to kolejno: „ustalenie przyczyn i skali zjawiska narkomanii wskazywanych w raportach z badań empirycznych; ustalenie środowiskowych uwarunkowań liberalizacji stosunku młodzieży do narkotyków (m.in. wpływu znajomych palących tytoń, spożywających alkohol i zażywających narkotyki, afiliacje z subkulturami); zbadanie wpływu relacji w klasie do której respondenci uczęszczają w sięganiu po narkotyki [...]; zbadanie związków między zaangażowaniem w edukację a sięganiem po narkotyki [...] ; ustalenie rodzinnych uwarunkowań sprzyjających narkotykowym inicjatom[...]; określenie czynników demograficznych mogących wpływać na podejmowanie przez młodzież decyzji o zażywaniu narkotyków (płeć, wiek, miejsce zamieszkania); identyfikacja uwarunkowań ekonomicznych,

sprzyjających sięganiu po narkotyki (wskazywany status ekonomiczny rodziny, wielkość kieszonkowego do dyspozycji),poznanie kulturowych uwarunkowań podejmowania decyzji o zażywaniu narkotyków (m.in. wpływ zaangażowania religijnego, rola hierarchii wartości oraz wpływ form spędzania czasu wolnego na podejmowanie pronarkotykowych aktywności; ustalenie wpływu kultury popularnej w kreowaniu pronarkotykowych stanowisk [...]; poznanie przyczyn sięgania po narkotyki wskazywanych przez respondentów." (s. 85) . Powyższe cele przekształcone zostały w formę 10 pytań/problemów badawczych, rozpisanych w 8 przypadkach na kilka pytań /problemów szczegółowych. W odniesieniu do każdego z problemów sformułowane zostały hipotezy , łącznie 11 hipotez głównych (dwie w przypadku problemu nr VII : „Jakie czynniki kulturowe wpływają na podejmowanie przez młodzież decyzji o zażywaniu narkotyków ? Hipoteza główna VII a: „Liberalizacja stosunku młodzieży do narkotyków jest zależna od wartości do których się odwołują”; przyjęte wskaźniki : deklaracje na temat udziału w praktykach religijnych oraz uznawanych wartości; hipoteza VII b: „Liberalizacja stanowisk wobec narkotyków jest zależna od preferowanego stylu życia”, wskaźniki: informacje na temat sposobu spędzania czasu wolnego, form aktywności kulturalnej, przynależności do organizacji formalnych, uczęszczania na dyskoteki (s. 92,93). Intencją autora było jak to określił „holistyczne” ujęcie zjawiska zażywania środków psychoaktywnych, obejmujące możliwie wiele poziomów jego występowania. Autor nie przedstawia szerzej swojego stanowiska teoretycznego i nie podaje kryteriów , którymi się kierował przyjmując takie, między innymi, jak wyżej wskaźniki zmiennych, uwzględnionych w swoim modelu u heurystycznym (s. 31). Jak pisze autor „ dla bardziej precyzyjnego rozpoznania przyczyn zażywania narkotyków podjęto się pozyskania danych z kilku źródeł. W tym celu zastosowano triangulację metod badawczych: przeprowadzono wtórną analizę raportów z

badan empirycznych zrealizowanych w ostatniej dekadzie na terenie województwa , zebrano wywiady od dwudziestu osób potwierdzających zażywanie narkotyków (badania jakościowe) oraz przy użyciu autorskiego kwestionariusza ankiety zgromadzono dane od 2273 uczniów z losowo dobranych szkół ponadgimnazjalnych województwa podkarpackiego” (s. 84). Autor szczegółowo omawia kryteria doboru próby do badań jakościowych i ilościowych oraz przebieg badań. Największą pod względem objętości empiryczną część rozprawy podzielono na 3 rozdziały od 5- go do 7- go.. W rozdziale 5-ym autor przeprowadza wtórną analizę danych zastanych, w tym raportów przygotowanych na zlecenie organizacji i instytucji monitorujących zjawisko narkomanii- Światowej Organizacji Zdrowia, Europejskiego Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii (EMCDDA), Europejskiego Programu Badan Ankietowych w Szkołach (ESPAD) a także raportów z badań zrealizowanych w ramach projektu „ Diagnoza Społeczna”, raportów tematycznych CBOS-u oraz Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii. Celem tych analiz jest porównanie czynników warunkujących rozwój zjawiska narkomanii, wskazywanych przez autorów wspomnianych wyżej raportów, z podziałem na świat(World Drug Report), Europę (Raport EMCDDA), Polskę (CBOS, KBdsPN) oraz województwo podkarpackie (raporty wojewódzkie). Nie jest zaskoczeniem, że w omawianych raportach wskazywane są te same czynniki sprawcze, takie jak dostępność narkotyków, kontakt z osobami zażywającymi narkotyki , brak wiedzy o ich szkodliwości, ekspozycja na przekazy promujące narkotykowy życia w kulturze popularnej, w Internecie, a także dysfunkcje w rodzinie. (s. 136). Na tle innych krajów sytuacja w województwie podkarpackim - stwierdza autor – nie jest „nadmiarowa i alarmująca” ale dostępne dane pokazują , że liczba osób uzależnionych także w tym regionie rośnie. W oparciu o analizowane źródła autor nie mógł odpowiedzieć na pytanie o udział w tej grupie młodzieży

ponadgimnazjalnej, nie dysponował bowiem aktualnymi danymi. Uzpełnieniu tej luki miały służyć podjęte przez autora sondażowe. Ich przebieg i wyniki referuje autor obszernie w rozdziale 7-ym. Raport z badań ilościowych poprzedza analiza materiału zebranego dzięki częściowo ustrukturyzowanym wywiadam z pacjentami ośrodków leczenia narkomanów, w wieku od 17 do 24 lat, 13 mężczyznami i 4 kobietami. Pacjenci odpowiadali na przygotowaną wcześniej listę pytań, dotyczącą sytuacji rodzinnej, okoliczności pierwszego kontaktu z narkotykami, aktualnej sytuacji „narkotykowej”, przynależności do subkultur i stylu życia respondentów. Pytania miały charakter otwarty, respondenci mieli zatem możliwości swobodnej wypowiedzi, co przydało prowadzonym analizom autentyczności. Na podstawie analizy wywiadów autor uznał, że stosunkowo niewielka część hipotez została potwierdzona (IV 3 i 5, I 2 i 3, VIII 1,2, 5,6,7). Są to te przypadki, w których znacząca większość respondentów (od 60 do 100 %) udzieliła na zadane im pytania odpowiedzi wskazujących na występowanie w ich życiu czynników określonych w przyjętym modelu heurystycznym jako zmienne niezależne (. S. 176-177). W podsumowaniu rozdziału autor przytacza wyniki podobnych badań prowadzonych przez innych badaczy oraz przedstawia w formie tabeli podstawowe wnioski z wywiadów.

Ostatni, 7-y rozdział wypełnia raport z badań sondażowych, zrealizowanych na reprezentatywnej próbie młodzieży szkół ponad gimnazjalnych (od 16 do 19 roku życia), mieszkańców województwa podkarpackiego. Autor posłużył się ankietą własnego pomysłu, z 31 pytaniami, w większości zamkniętymi (19), plus metryczka, z niezbyt rozbudowaną kafeterią, co z pewnością ułatwiło respondentom jej wypełnienie. Zawarte w ankiecie pytania odpowiadają przyjętym założeniom badawczym, choć w przypadku niektórych zmiennych skromna liczba pytań wskaźnikowych nie pozwala mieć nadziei na uzyskanie

szerszego spojrzenia na przedmiot badań. Zabrany materiał empiryczny w postaci wypełnionych ankiet poddany został obróbce statystycznej, z wykorzystaniem programu IBM SPSS Statistic 20.

Jak już wspomniano w badaniach wzięto 2273 osób, w tym 54 % dziewcząt i 46 % chłopców, w większości uczniowie liceum (53 %). W badanej grupie zdecydowanie przeważała młodzież wiejska (64 %), co oddaje specyfikę regionu w którym realizowano badania. Szczegółowy raport z badań uporządkowany został według kolejności hipotez badawczych. Autor krok po kroku analizuje rozkłady odpowiedzi na poszczególne pytania ankiety a następnie przedstawia zależności pomiędzy zmiennymi uwzględnionymi w hipotezach badawczych. Graficznej prezentacji wyników sondażu towarzyszą rozbudowane komentarze, w których autor przywołuje różne stanowiska teoretyczne, czy też ustalenia innych badaczy, polskich i zagranicznych, zajmujących się podobną problematyką. W podsumowaniu tego rozdziału autor stwierdza iż na 35 testowanych hipotez jedynie siedem nie uzyskało potwierdzenia, okazało się bowiem, że nie ma istotnych różnic w sięganiu po narkotyki pomiędzy uczniami z dużych miast i uczniami ze szkół wiejskich i małomiasteczkowych, nie ma także istotnych zależności pomiędzy poczuciem bycia odrzuconym przez rówieśników czy brakiem uczestnictwa w dodatkowych zajęciach, przynależności do formalnych organizacji a zażywaniem przez młodzież narkotyków, nie są także istotne statystycznie różnice w używaniu środków psychoaktywnych pomiędzy uczniami wywodzącymi się z rodzin pełnych i niepełnych. Pełne zestawienie tych hipotez , które, zgodnie z przyjętymi kryteriami statystycznymi uzyskały potwierdzenie zamieszczono na końcu rozdziału (s. 273-274), W Podsumowaniu autor przeprowadza rekapitulację wyników badań, wskazując na zbieżność ustaleń poczynionych w ramach badań ilościowych i jakościowych. Rozprawę zamykają konkluzje, w których autor , opierając się na wynikach

swoich badań przedstawia krytyczne uwagi dotyczące roli rodziny i szkoły w profilaktyce antynarkotykowej, a także działających w tym obszarze ekspertów, „pseudo-profilaktyków uzależnień”, których oskarża o brak dostatecznych kompetencji w docieraniu do młodzieży z przekazami antynarkotykowymi.

Rozprawa nie ma zwyczajowego Zakończenia. Bezpośrednio po Podsumowaniu zamieszczono obszerną, liczącą blisko 500 pozycji bibliografię, uzupełnioną o akty prawne oraz netografię. Rozprawę zamka aneks, zawierający spis rysunków, tabel i wykresów oraz wzory narzędzi badawczych.

Swoją ocenę rozprawy mgra Motyki rozprawy rozpocznę od uwagi natury formalnej, która dotyczy struktury rozprawy. Otóż moim zdaniem rozprawa pozbawiona jest dwóch kluczowych elementów: solidnego przeglądu literatury przedmiotu oraz jasnego przedstawienia własnej koncepcji badawczej. Jeśli chodzi o pierwszy z tych elementów nie ulega wątpliwości iż autor ma doskonale rozeznanie w przedmiocie rozprawy czemu daje wielokrotnie wyraz w refleksach, rozproszonych w różnych miejscach pracy, także w obszernych komentarzach do wyników własnych badań. Trudno zatem zrozumieć dlaczego potraktował tę kwestię tak skrótowo, poświęcając na przegląd literatury zaledwie 3 strony w rozdziale I-ym. Co do drugiego elementu sprawa jest bardziej złożona. Otwierający rozprawę rozdział i-y nosi tytuł : Koncepcja pracy. De facto mamy tu jednak do czynienia z obszernym wstępem, w którym autor uzasadnia wybór tematu, wyjaśnia podstawowe pojęcia i – o czym była mowa wyżej-wskazuje luki w aktualnym stanie wiedzy a także informuje o wykorzystanych w rozprawie źródłach. Elementem istotnym z punktu widzenia koncepcji badawczej są założenia teoretyczne na których się opiera autor. Od biedy można by przyjąć, że funkcję tę mógłby wypełnić rozdział 2-gi, w którym autor

omawia wybrane koncepcje teoretyczne, użyteczne z punktu widzenia możliwości interpretacji zjawiska narkomanii. Niestety autor pozostawia domyślności czytelnika związki pomiędzy tymi koncepcjami a założeniami metodologicznymi własnych badań, myśląc przy okazji konceptualizację z operacjonalizacją! Dostrzeżenie powiazań pomiędzy różnymi ujęciami teoretycznymi, oferującymi możliwości wyjaśnienia badanego zjawiska a konceptualizacją problematyki badawczej jest niezbędnym etapem postępowania badawczego. Autor intuicyjnie wyczuwa taką potrzebę ,skoro na s. 31, na zakończenie opisu wykorzystanych źródeł zamieszcza swój model heurystyczny, w którym uwzględnia główne uwarunkowania zjawiska narkomanii. Schemat ten znakomicie pasowałby do rozdziału metodologicznego, jako syntetyczne podsumowanie przyjętej koncepcji badawczej. Innym błędem konstrukcyjnym jest umieszczenie ważnego przeglądu aktualnych tendencji w konsumpcji narkotyków (r. 3) pomiędzy przeglądem teorii i prezentacją metodologii. Takie rozwiązanie dodatkowo utrudnia dostrzeżenie powiazań pomiędzy koncepcjami teoretycznymi a ich operacjonalizacją w problemach i pytaniach badawczych. Przechodząc do kwestii merytorycznych pozytywnie oceniam podjętą przez autora próbę wykorzystania w badaniach metodologicznej triangulacji. Kombinacja metod jakościowych z ilościowymi, w połączeniu z analizą danych dotyczących tego samego badanego zjawiska jest zabiegiem trudnym ale potencjalnie przynajmniej - dającym szansę na dogłębne rozpoznanie badanego problemu. Pod warunkiem wszakże, że badaczowi uda się tak zaplanować badania aby wszystkie zgromadzone przy użyciu poszczególnych metod dane odnosiły się do dokładnie tego samego obiektu badań. Z tym zaś w przypadku badań referowanych z rozprawie jest pewien kłopot- wywiady swobodne prowadzone były w nieco innych grupach wieku niż badania ankietowe, co więcej - uczestnicy tych badań byli pacjentami ośrodka leczenia uzależnień, a więc

znajdowali się w zupełnie odmiennej od respondentów, którzy wypełniali ankiety sytuacji życiowej. Jeszcze inny problem dotyczy źródeł zastanych- nie wszystkie przytaczane dane- choć znakomita ich większość - dotyczą tych samych co objęte badaniami autora grupy wieku. Mimo tych wątpliwości- uważam, że autor w sposób zadawalający wywiązał się z postawionego zadania w ramach dostępnego materiału empirycznego. I tu kolejna uwaga krytyczna. Materiał zgromadzony przez autora , choć obszerny, nie daje podstaw do jakichś pogłębionych interpretacji. Jest to przede wszystkim efekt braku precyzji w definiowaniu kluczowych pojęć takich jak kapitał kulturowy, religijność, styl życia ale przede wszystkim kłopotów z operacjonalizacją zmiennych. Zestaw odpowiadających niektórym zmiennym pytań wskaźnikowych w kwestionariuszu ankiety jest naprawdę skromny, w niektórych przypadkach – zdecydowanie za skromny. Dotyczy to między innymi zmiennych „religijność” i wartości, którym odpowiadają pojedyncze pytania w ankiecie. Takich przykładów można wskazać więcej, co stawia pod znakiem zapytania zasadność niektórych wniosków formułowanych przez autora. Dotyczy to na przykład potwierdzonej według autora hipotezy o ochronnym wpływie religijności (wiary) jako czynnika zmniejszającego prawdopodobieństwo sięgania przez młodzież po narkotyki (s. 241, 274). Wniosek ten opiera się na nikłych przesłankach- skoro jedynym wskaźnikiem religijności były deklaracje uczniów iż są wierzący i praktykujący . Nawiasem mówiąc w rankingu wartości wiara uplasowała się w połowie 10 punktowej skali, (po rodzinie, miłości, zdrowiu, przyjaźni), Można zatem przyjąć, że czynnikiem chroniącym jest raczej pewna orientacja aksjologiczna, obejmująca kilka powiązanych ze sobą wartości , w tym religijność. Podstawowy zarzut jaki postawiłabym autorowi rozprawy to zatrzymanie się na poziomie prostych generalizacji empirycznych, bez próby pogłębionej interpretacji uzyskanych wyników.

Mimo wskazanych wyżej braków uważam iż rozprawa doktorska mgra Marka Motyki stanowi interesujący przyczynek do wiedzy o uwarunkowaniach narkomanii wśród młodzieży, zawiera wiele informacji, przydatnych dla praktyków, zajmujących się profilaktyką oraz nauczycieli i rodziców. Reasumując uważam, że rozprawa doktorska mgra Marka Motyki spełnia wymagania ustawowe i wnoszę o dopuszczenie Kandydata do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wątonice, 6.06.2017

Wątonice Woj